

این روزنامه هر دو هفته یکبار
نشر میشود

عنوان مراسلات

Redaktion Kaveh:
Berlin-Charlottenburg,
Leibnizstr. 64

قیمت اشتراک سالانه در ایران
یک تومان
در سایر ممالک
پنج فرانک

کافه

۱۳۲۴

* * دوشنبه ۸ اسفندار مذ ماه ۱۲۸۷ یزدگردی = ۶ شوال ۱۳۳۶ هجری * * Jahrg. 3 • Nr. 29/30 • 15. Juli 1918 * *

رجب همان سال فرمان انتخابات از طرف شاه صادر و انتخابات
بندریج شروع شد و بالآخره در ۱۶ محرم ۱۳۳۲ مجلس سوم
افتتاح یافت.

مجلس سوم در زمان جنگ دنیائی باز شد و مشغله بزرگ آن نیز
مسئله تکلیف ایران در این جنگ بود. در ابتدای افتتاح مجلس دولت
ایران یک دفعه دیگر نیز بیطرفی خودرا اعلان و تأکید کرد و همه
گونه جد و جهد میکرد که قشون خارجه خاک ایرانرا تخلیه کرده و
بیطرفی ایرانرا مراعات نمایند. لکن همسایگان نه باین تقاضای ایران
وقعی نهاده و نه باعترافات بی در پی بعد از آن تاریخ اعتنائی کردند
بلکه ایرانرا مانند یک مملکت جنگجو میدان کارزار نمودند. دولت و
مجلس هم دائماً مشغول کوشش برای حفظ بیطرفی بودند و چون روس
و انگلیس وقعی باصرار دولت ایران نمیگذاشتند و امیدی برای اصلاح و
تحقیف تعدیات آنها نبود عقاید عامه ملت ایران بجانب آلمان و متحدین
او مایل و منطف گردیده و غلبه آلمانرا آرزو میکردند بلکه هم در
خیال آن بودند که در موقع فرصت انتقام خودرا از دشمنان ایران
گرفته و آنها را از مملکت خویش برانند.

دوره جدید مشروطیت در ایران

(۴)

مجلس ملی دوم در ۳ محرم سال ۱۳۳۰ منفصل شد و اتمام حجت
و قشون کشهای روس شوستر امریکائی و مجلس ملی را از میان برد.
بعد از آن یک دوره فترت و تعطیل شروع کرد که علامت آن یأس عمومی
و ظلمهای فاحش روس و سخت گیری آزادی طلبان بود. قتل عام
تبریز و رشت، توپ بندی مشهد، تبعید آزادی طلبان طهران، تحصیل
جبری روس و انگلیس امتیازات و تهدات از دولت ایران و زجر
کشی دولت ایران از طرف آن دو دولت با سخت گیری مالی قریب سه
سال مملکترا در حال ناامیدی نگاه داشت. از اوایل سال ۱۳۳۲ یک
حرکت جدی برای استرداد مشروطیت در کار بود و رؤسای ایل
مختاری در طهران هم جد و جهدی در این کار داشتند. در ماه

تازه میان فرقه‌های سیاسی مجلس شد و بدبختانه ائتلافی که از اول مجلس سوم بواسطه اقتضای اوضاع فوق العاده و حالت جنگ دنیائی در میان اعتدالیون و دمکراتها برپا بود بلحاظ اینکه اعتدالیها این استیضاح خود سرانه دمکراتها را که بدون مشورت با آنها شده بود مخالف شرایط ائتلاف تصور کرده و مکرر شدند بهم خورد.

اوضاع مبارزات فرقه‌های سیاسی و انقسامات داخلی نیز بهمان ترتیب مجلس دوم بود جز آنکه بعد از تبدیل وضع و بهم زدن مجلس در آخر سال ۱۳۲۹ که فرقه‌های سیاسی در مقابل سخت‌گیریهای دولت آنوقت و تهدیدات روس و انگلیس پاشیده و بهم خورده و تلاشی شدند هر چند که پس از باز شدن مجلس ثانیاً باز رونقی گرفته و بکار افتادند ولی فقط دو فرقه عمده یعنی اعتدالی و دمکرات ماندند و سایر فرق کوچک تقریباً از میان رفتند. ابتدا چنان بنظر می‌آمد که بواسطه فشار فوق العاده از خارج و داخل دمکراتها هم بکلی از میان رفته و یا کاملاً ضعیف باشند چنانکه در ابتدای انتخابات در طهران تمام متخین غیر دمکرات بودند و سفير انگلیس تاونلی با اطمینان و غرور در متحد المال محرمانه خود بقونسولهای انگلیس در ایران (۱) مورخه ۲۰ ربیع الثانی ۱۳۳۲ مینوشت که کلک دمکراتها کنده شد (۲) و داخل مجلس نشدند. لکن طولی نکشید که فرقه مزبور باز قوت زیادی گرفته و در انتخابات جزئی که در طهران بواسطه استعفای هفت نفر از وکلای طهران پیش آمد دمکراتها با اکثریت عظیمه آرا شش از هفت صندلی مجلس را بدست آوردند.

وضع قوام و دوام هیئت وزرا هم بیشتر از زمان مجلس دوم نبود و این نقص اساسی یعنی تبدل پیدری وزرا هنوز اصلاحی حاصل نکرده بود. در زمان یک سال مدت مجلس پنج هیئت عوض شد یعنی دو دسته وزرا متوالیاً بریاست مستوفی الممالک و پس از آن هیئت وزرای مشیر الدوله و بعد عین الدوله و بعد مستوفی الممالک سر کار آمدند.

امنیت ولایات در این زمان نسبتاً خیلی کامل‌تر شده بود و قراسورانی در زیر اداره صاحب‌منصبان سوندی از حیث عدد و تشکیلات زیاد و کامل شده بود. جراید باز در پناه مجلس خیلی وسعت گرفت و اجتماعات رونق داشت. بازرگیها هم از کار مالیّه منفصل شدند.

علاوه بر اینها در مدت کمی که مجلس وجود داشت چندین قانون عمده و بعضی مقررات از مجلس گذشته و تشکیلات مملکتی را کامل‌تر نمود که بطور اجمال آنچه بنظر میرسد از این قرار است:

۱ - نسخ قانون اختیارات تامه خزانه دار کل معروف بقانون ۲۳ جوزا (که به شوستر امریکائی از طرف مجلس دوم داده شد و بعد از او در دست بلژیکی‌ها آلت خیلی مضری شده بود) در ۳۰ ربیع الثانی ۱۳۳۳.

مجلس سوم بیش از یک سال عمر نکرد و همه آن مدت را نیز در حال اضطراب عصبانی و در میان ولوله بسر برد. اخبار موحشه مکرر از حرکت قشون روس از قزوین بطرف طهران و از مقاصد سوء روس و انگلیس نسبت بترتیب اداره مملکت و قصد بهم زدن مشروطیت و تبدیل هیئت وزرا یا تغییر عین وضع (۱)، برافتادن هیئتهای مختلفه وزرا بداخله یا دسیسه خارجه و سخت‌گیری مالی و غیره حواس جمعی برای مجلس ننگداشت. مخصوصاً واقعه ۱۰ جمادی الآخره و هنگامه عجیب بی‌مانندی از مداخلات فعلی خارجه در امور مملکت که در آن موقع بظهور رسید تقلائی فوق العاده از طرف مجلس لازم داشت. توضیح آنکه سفرای روس و انگلیس پس از اجبار میرزا-حسن خان مشیر الدوله باستعفای از ریاست وزرا بقتله در تاریخ مزبور خود سرانه پیش شاه رفته تشکیل هیئت دولتی را بریاست میرزا جواد خان سعد الدوله خواستار شدند و در همان روز قزاقخانه ایرانی در طهران و قوای مسلح ارمنه و تمام عناصر روسی و انگلیسی و بلژیکی و اتباع و طرفداران آنها برای حمایت وضع تازه و بهم زدن مجلس و مجبور کردن ایران بیسیاست دوستی و اتحاد با خودشان صف آرائی کرده بودند لکن تمام مشروطه طلبان و وطن پرستان و قوای نظمی و قراسوران و مجلس ملی با تمام قوای خود کوشیده و این اقدام را عقیم کردند. سفير عثمانی و کفیل سفارت آلمان نیز در نصف شب بحضور پادشاهی رفته ناسخ حکم تعیین سعد الدوله را تقاضا کردند و کامیاب هم شدند و در ۱۱ جمادی الآخره سلطان عبد المجید میرزای عین الدوله بریاست هیئت وزرا نامزد شد و بجران خطرناک گذشت. عین الدوله را که آزادی طلبان بریاست هیئت وزرا پذیرفتند محض آن بود که غائله سعد الدوله و سوء قصد تبدیل وضع که در بی استعفای مشیر الدوله بوقوع پیوست بهر وجه است رفع شود لکن طولی نکشید که دمکراتهای مجلس و خارج از مجلس از این هیئت نیز ناراضی شدند و مخصوصاً از عبد الحسین میرزای فرمانفرما که وزیر داخله بود. این جمع گمان کردند که فرمانفرما تمایل باطنی بیسیاست دول متفقه دارد و میخواهد بر ضد عثمانی اقدامات نماید. میگفتند که بمناسبت تجاوز حسین رؤف بیک صاحب منصب عثمانی از طرف قصر شیرین تا کردند فرمانفرما تعلیمات سرری برؤسای ایلات کرمانشاه و متنفذین آنجا فرستاده است که بر ضد عثمانی کار کنند. این حرفها سبب شد که شعبه مجلسی فرقه دمکرات بتاريخ ۱۴ شعبان ۱۳۳۳ استیضاحی از فرمانفرما کردند و چون عین الدوله رئیس الوزرا باستناد ضمانت مشترکه و اتحاد میان وزاری مسئول مدعی شد که باید همه هیئت وزرا و خود او نیز طرف استیضاح شوند و هر رأی که مجلس بدهد راجع بتمام هیئت وزرا است لهذا کار استیضاح بسیار پیچیده و بجران شدید خطرناکی پیدا شد که بیشتر از یک ماه دولت را در حال تزلزل نگاه داشت و بالاخره بافتادن هیئت وزرای عین الدوله و سر کار آمدن مستوفی الممالک منجر شد. همین فقره استیضاح نیز سبب یک اختلاف و منشاء نزاع و جدال

(۱) بکتاب «کشف تلیس» صفحه ۱۴۰ رجوع شود.

(۲) Democratic element is entirely eliminated

(۱) Coup d'etat

و کلاً ۱۶۲ نفر مقرر شده بود. مجلس دوم بموجب قانون انتخابات مورخه ۱۲ جمادی الآخره ۱۳۲۷ انتخاب شد که از طرف یک هیئتی مرکب از ۱۶ نفر در غیاب مجلس ترتیب شده و بامضای محمد علی شاه رسید و موافق اصول قوانین انتخابات ممالک متمنه لکن از روی انتخابات غیر مستقیم و دو درجه بود. این قانون بترتیبی شیشه رجوع برای ملت^(۱) که در ممالک متمنه معمول است بشرکت آراء انجمنهای ولایتی ولایات که آنها نیز انجمن ایالتی آذربایجان را وکیل مطلق کردند و با شور با انجمن مزبور انجام گرفت. در این قانون شرط سنی انتخاب کنندگان از ۲۵ به ۲۰ پائین آورده شد و شروط مالی منحصر بدارائی ۲۵۰ تومان علاقه ملکی یا داشتن پنجاه تومان عایدی سالیانه و یا مالیات بدهی بمبلغ ده تومان شد و در صورتیکه انتخاب کننده شخص تحصیل کرده باشد از این قیود نیز معاف بود. قید اتهام فساد عقیده هم که مانع انتخاب شده بود تبدیل بشرط ثبوت ارتداد دینی پیش حاکم شرع شد. عده و کلام ۱۲۰ نفر قرار شده بود. مجلس دوم خود همین قانون را نیز جرح و تعدیل کرد یعنی قانون انتخابات دیگری بتاريخ ۲۸ شوال ۱۳۲۹ ترتیب داد که انتخابات را مستقیم و یکدرجه و عده و کلام را هم ۱۳۶ نفر مقرر داشت.

وضع ظاهری مجلس هم بتدریج خیلی کامل تر شد و کاملاً ترتیب پارلمانی خارجه را گرفت. نظامنامه داخلی مجلس اول بسیار ناقص بود. در اوایل جلسات مجلس دوم نظامنامه داخلی خیلی خوب و کاملی از روی نظامنامه مجلس ملی فرانسه نوشته و از مجلس گذشت. میرزا حسین خان مؤتمن الملک بتکمیل و ترتیب این قانون خیلی خدمت کرد و بحسب این نظامنامه ترتیب سؤال و استیضاح و طرح قوانین و غیره و خصوصاً نطق در مجلس خیلی مرتب شد. در مجلس سوم هم این نظامنامه قدری جرح و تعدیل شد ولی از نکات خیلی مهم برای اساس مشروطیت ایران آن است که نظامنامه داخلی مجلس همیشه دارای بعضی موادی است که مداخله در قوانین اساسی میکند و هیچ مناسبتی با قواعد ساده نظام داخلی ندارد حتی مثلاً معزولی یک وکیل را از وکالت بعضی جهات نظم داخلی مانند غیبت مکرر از جلسات مجلس همین نظامنامه مقرر میکند که کاملاً از دایره اختیار آن بیرون است. همچنین است قواعدی اساسی برای استیضاح و سؤال و حقوق و کلام در این باب که در این نظامنامه مندرج و معمول به است و کمتر کسی تاحال بدین نکته توجه کرده است. و همچنین از نواقص اساسی کار یکی آن بود که نظامنامه انتخابات جزو قوانین موضوعه شده و هر مجلسی بسهولت و دلخواه در آن دخل و تصرف میتواند بکند و بحسب تغییرات فرقهها و اکثریت و اقلیت آنها در مجلس متصل ترتیب انتخابات که از امور اساسی است عوض میشود در صورتیکه این قانون باید تا اندازه جزو قوانین اساسی بشود که تجدید نظر در آن آسان نباشد. دیگر آنکه ماده قانون تجدید نظر در قوانین اساسی از آخر قانون افتاده و این قانون ناقص

۲ - قانون تشکیلات وزارت مالیه که لایحه آن در ۲۸ جمادی الاولی ۱۳۲۳ بمجلس تقدیم شده و در اواخر رجب از مجلس گذشت (این قانون یکی از قوانین عمده تشکیلات جدید بود).

۳ - قانون مالیات مستغلات (که لایحه آن در سلخ جمادی الاولی ۱۳۲۳ بمجلس پیشنهاد شده و در اوایل شوال از مجلس گذشت).

۴ - قانون پست در اوایل جمادی الآخره ۱۳۲۳ لایحه آن بمجلس تقدیم شده و در اواسط رمضان از مجلس گذشت.

۵ - قانون منع اخراج طلا و نقره از ایران که در ۲۵ جمادی الآخره ۱۳۲۳ از مجلس گذشت.

۶ - قانون دخانیات که در ۱۸ ذی القعدة ۱۳۲۳ از مجلس گذشت.

۷ - قانون سرباز گیری که در ۲۴ ذی الحجه ۱۳۲۳ از مجلس گذشت.

غیر از این قوانین که ذکر شد لایحه یا طرح چندین قوانین دیگر نیز در مجلس پیشنهاد شد و بعضی از آنها از انجمنهای تحقیق گذشته تا شور اول و گاهی تا شور دوم نیز در مجلس پیش رفت ولی بواسطه پاشیده شدن اضطراری مجلس در محرم ۱۳۲۴ در عهده تعویق ماند و از این قیل بود قانون فروش خالصجات و قانون تشکیلات وزارت جنگ و قانون استقراض داخلی و نظامنامه استخدام و نظامنامه تحدید تریاک و قانون درجات نظامی و قانون تبدیل مالیات خالصجات انتقالی مالیات اربابی و قانون مجازات و قوانین عدلیه و غیره. بعضی از این قوانین را که ناقص ماند و مخصوصاً دو قانون آخری را بعدها بواسطه احتیاج ضروری خود دولت در غیاب مجلس بشکل قوانین موقتی بموقع اجرا گذاشت.

بعد از شرح اعمال مجالس ملی سه گانه شرح مختصری هم از اوضاع روی هم رفته و محاسن و نواقص مکتسبه و موجوده آنها ذکر کرده و سلسله مقالات را ختم میکنیم.

در سیر طبیعی و تکامل اصول پارلمانی در ایران می بینیم که در هر حیث و زمینه ترقی محسوسی نمایان است: ترتیب انتخابات دوره بدوره ترقی کرده و بهتر شده و مجلس دوم تقریباً و سوم و چهارم قطعاً از روی انتخابات فرقههای سیاسی انتخاب شدند. مجلس اول بموجب نظامنامه انتخابات مورخه ۲۰ رجب ۱۳۲۴ که بتوسط انجمنی از جانب دولت مرکب از عده ترتیب شدگان از قیل میرزا حسن خان مشیر الملک (مشیر الدوله حالی) و مرتضی قلی خان صنیع الدوله و دو برادرش مهدی قلی خان مخبر السلطنه و محمد قلی خان مخبر الملک و غیرهم نوشته شده بود انتخاب شده و مبنی بر انتخاب طبقاتی بود و متهمین بفساد عقیده از حق انتخاب شدن محروم بودند. شهر طهران ۶۴ نفر وکیل داشت و آذربایجان ۱۲ نفر. و کلای طهران حد نصاب مجلس بود و کافی برای رأی دادن. عده

صورت وکلای دوره اول مجلس شورای ملی

بترتیب الفبا

عده وکلا: ۱۶۲ نفر.

تاریخ افتتاح: ۱۷ شعبان ۱۳۲۴ مطابق ۷ اکتوبر ۱۹۰۶ میلادی.

تاریخ انفسال: ۲۳ جمادی الأولى ۱۳۲۶ مطابق ۲۳ ژوئن ۱۹۰۸ میلادی.

تبصره: ۱ - انتخاب وکلای این مجلس از روی طبقات بود و طبقات را بیسبب قسمت منقسم نموده بودند: شاهزادگان، اعیان، علما، تجار، ملاکین و فلاحین.

۲ - در این مجلس دسته سیاسی هنوز پیدا نشده بود و کلماتی که از قبیل «آزادینخواه» و «معتدل» در مقابل بعضی اسما نوشته شده فقط حسیات شخصی را می‌رساند.

اسم	محل انتخاب	مسلک
آقا (حاجی سید -)	تهران - وکیل تبر فروشها	معتدل
آقا بابا (حاجی میرزا -)	تویجان	
ابراهیم آقا (حاجی میرزا -)	آذربایجان - وکیل اصناف	آزادینخواه
ابراهیم (حاجی سید - اخوی)	تهران - وکیل اصناف	معتدل
ابراهیم (حاجی میرزا - خان خیات باشی)	تهران - وکیل خیاتها	معتدل
ابراهیم (شیخ - زنجانی)	خسہ	آزادینخواه
ابو الحسن (میرزا - خان شیرازی معروف بیانکی)	فارس - وکیل اعیان	معتدل
احتشام الأطبا (سید هاشم -)	ترشیز	معتدل
احسن الدوله (میرزا حسن خان -)	آذربایجان - وکیل فلاحین	
احمد (حاجی میرزا - زرگر باشی)	تهران	معتدل
احمد (حاجی میرزا - مرتضوی تبریزی)	تهران - وکیل تجار	معتدل
ادیب التجار (حاجی میرزا علی - قشینه)	اصفهان - وکیل تجار	معتدل
اسد الله (- میرزا)	تهران - وکیل شاهزادگان	معتدل
اسمعیل (حاجی شیخ - بلور فروش)	تهران - وکیل بلور فروشها	آزادینخواه
اسمعیل (حاجی سید - ریزی)	اصفهان - وکیل علما	معتدل
اشرف الأدبا	فیروز کوه	
امام جمعه (حاجی میرزا یحیی - خونی)	آذربایجان - وکیل علما	معتدل
امجد السلطان	تهران - وکیل قاجاریه	معتدل مایل
امین التجار (میر عبدالمطلب - کردستانی)	تهران - وکیل قصابها	معتدل
امین التجار (حاجی -)	فارس	
امین الضرب (حاجی حسین -)	تهران - وکیل تجار	معتدل مایل
دوم مجلس شورای ملی		بآزادی خواهان
باقر (مشهدی - بقال)	تهران - وکیل بقالها	
باقر (حاجی سید - اخوی)	تهران - وکیل ملاکین	معتدل

است و بدون آن اساس مشروطیت نیز ناقص است. این ماده در فصل آخر لایحه متمم قانون اساسی بوده و در چاپ باطله که بوکلا توزیع شده بود نیز بود لکن بواسطه عجله در گذراندن متمم قانون اساسی آن ماده اضافه نشد. دیگر از نواقص اساسی عدم تعطیل مجلس بود که دائماً در حال انعقاد بوده و عملاً دولت اختیار مَرخص کردن و تعطیل مجلس و دعوت بافتتاح آن را نداشته است. دیگر از نواقص و بلکه از عجایب قواعد عملی که در مجلس ملی دوم و سوم جاری شده بود حکمیت مطلقه مجلس بود در رد و قبول اعتبار نامه وکلا خواه با دلیل و خواه بی دلیل معقول و باستناد آنکه در ممالک خارجه نیز در موقع اختلاف و مباحثات در صحت و فساد اعتبار نامه وکلا و رسیدگی بشکایات قانونی بالأخره وقتی که مجلس باید مثل یک محکمه قضاوت حکم در مسئله بدهد مجلس حق و مقام یک قاضی را دارد که از روی اعتقاد و فهم وجدانی رأی می‌دهد مجلس ملی ایران بدون اینکه با استدلال و رسیدگی صحیح بحقیقت یا بطلان شکایات در اعتبار نامه حاجتی بیند بواسطه مصالح خارجی که مستقیماً ربطی بصحت و بطلان اعتبار نامه ندارد در خارج و یا در جلسات خصوصی مصمم میشد که دخول فلان وکیل بمجلس صلاح نیست و در جلسه علی باستناد یک ایراد و یا شکایت قانونی نما که چندان هم موجه نبود رأی برده وکیل از وکالت میداد.

یک نقص عمومی اساسی نیز در سیر مشروطیت که خطرش برای اساس مملکت کمتر از هیچ نقص دیگری نبوده تأثیر مجلس ملی و اختلافات و کلا است در افتادن پیدرپی وزرا و عدم ثبات و استقرار یک هیئت وزرا مدت معینی در سرکار و اگرچه در این تزلزل دائمی و بحران هیئت دولت تقصیر منحصر با مجلس نبود بلکه دسایس و فشار خارجه‌ها هم خیلی دخیل بود و بلکه اغلب عامل منحصر بفرد بود لکن باز اختلافات مجلس و عدم التفات بحقایق امور و مصالح حقیقی مملکت نیز یکی از اسباب مهمه این کار مضرب بود. جهت عمده آن همین بود که وکلای ملت یا سیاستون ایران باین نکته توجه نمیکردند که آن فوایدی که از تغییر هیئت وزرا و تبدیل باحسن در نظر داشتند هر قدر هم بزرگ باشد هیچ وقت با مضراتی که از وضع مضحکه آمیز تسلسل بحران وزرا حاصل میشود برابری نتواند کرد و هیچ دلیلی بارزتر از این بر هرج و مرج امور مملکت نتواند شد که در مدت ده سال گذشته از اول مشروطیت تا حال اگر ترمیمهای زیادی هم که در هیئت وزرا رخ داده حساب شود ۳۸ کابینه متوالی در ایران بسر کار آمده در صورتیکه در آلمان و انگلیس غالباً در ۱۰ سال فقط یک هیئت وزرا مملکت را اداره میکند.

این بود خلاصه آنچه ما در باب سیر تاریخ مشروطیت ایران و گذارش سه مجلس ملی اختصاراً خواستیم یادداشت بکنیم و پس از شرح اعمال این مجالس و قوانین موضوعه آنها برای اینکه مصنفین آن قوانین و پهلوانان آن دوره‌های پر اشکال مبارزت با مشکلات مملکتی از داخلی و خارجی نیز در ضمن ذکر شود مناسب دانستیم که ذیلاً فهرست وکلای دوره‌های سه‌گانه را درج کنیم:

اسم	محل انتخاب	مسلک	اسم	محل انتخاب	مسلک
بهر العلوم (حاجی سید - رشتی)	رشت - وکیل علما	معتدل	صدیق حضرت (میرزا محمد خان -)	تهران - وکیل اصناف	
بهر العلوم کرمانی (شیخ مهدی -)	کرمان	آزاد بخواه	رئیس دفتر مجلس		
تقی زاده (سید حسن -)	آذر بایجان - وکیل تجار	آزاد بخواه	صنیع الذوله (مرضی قلی خان -)	تهران - وکیل اعیان	
ثقه الأعلام	فارس		مجلس		
ثقه السلطه	تهران - وکیل شاهزادگان	مستبد	طاهر (میرزا - تنکابنی منشی مجلس)	تهران - وکیل طلاب	
جعفر (سید -)	شیراز - وکیل علما	معتدل	عباسقلی (حاجی - ختاز)	تهران - وکیل ختازها	
جنید (ارباب -)	تهران - وکیل زردشتیان		عبد الحسین (حاجی سید - شهبانی)	خراسان	
حسام الاسلام (شیخ حسن -)	گیلان	آزاد بخواه	عبد الکریم (شیخ -)	یزد	
حسن (میرزا -)	کرمان		عبد الوهاب (حاجی -)	تهران - وکیل کلاه دوزها	
حسن (میرزا سید - کاشی)	کاشان		علاء الدین (سید -)	شوشتر و دز فول	
حسن (شیخ - علاقه بند)	تهران - وکیل علاقه بندها		علی اکبر (حاجی -)	تهران - وکیل آشپزها	
حسن (استاد - معمار باشی معروف به «پنجملی»)	تهران - وکیل پناها و مسمارها		علی (حاجی میرزا - آقای تبریزی)	خراسان	آزاد بخواه
حسن (ملا - وارث)	تهران - وکیل ماهوت فروشها	آزاد بخواه	علینقی (میرزا سید -)	دماوند و فیروز کوه	معتدل
حسینعلی (شیخ -)	تهران - وکیل اسی دوزها		علی (حاج شیخ - نوری)	تهران - وکیل علما	معتدل
حسینعلی (- خان)	تهران - وکیل اعیان		عماد الاسلام	یزد	
حسین بروجردی (سید - معروف بپجراغچی)	تهران - وکیل آهنگرها		عماد (میر - تنکابنی)	تنکابن	
حسین (شیخ - سقط فروش)	تهران - وکیل سقط فروشها	معتدل	عمید الحکما (میرزا سید ابراهیم خان -)	سنان	ازاد بخواه
حسین (شیخ - شهیدی)	قزوین	معتدل	عون الدوله	تهران - وکیل اعیان	معتدل
حسین (میرزا - طیب)	قزوین		غلام رضا (استاد - یخدان ساز)	تهران - وکیل یخدان ساز و سراج و غیره	
حسینقلی (آقا -)	تهران - وکیل سیگار فروشها		فتح الله (- خان)	قم	
حسینقلی (- خان نواب)	وکیل مجلس (۱)	آزاد بخوا	فخر السادات	فارس	
حکیم الملک (میرزا ابراهیم خان -)	وکیل مجلس	آزاد بخوا	فضلعلی (میرزا - آقا)	آذر بایجان - وکیل علما	معتدل
دیر وسائل	گیلان		قوام دیوان (حاجی -)	فارس	
رئیس التجار (آقا رضا -)	خراسان		لسان الحکما (یحیی میرزا -)	خراسان	
ساعد الوزاره (میرزا حسن خان -)	وکیل مجلس		مبشر السلطان (شاهزاده -)	بروجرد	
سعد الدوله (میرزا جواد خان -)	تهران - وکیل اعیان	آزاد بخوا	محمد الملک (میرزا تقی خان - لواسان)	تهران - وکیل اعیان	معتدل
سید الحکما (سید حسین -)	تهران - وکیل فلاحین	آزاد بخوا	محسن (میرزا -)	تهران - وکیل علما	
شرف الدوله (میرزا ابراهیم خان - کلانتر تبریزی)	آذر بایجان - وکیل اعیان	بود بعد مستبد شد	محسن (شیخ - خان قاجار)	کرمان	
شمس الحکما	کرمان		محقق الدوله	تهران - وکیل تجار	معتدل، کهنه پرست
صدر العلما	نفلتر		محمد (حاجی - آقای حریری تبریزی)	آذر بایجان - وکیل تجار	معتدل
			محمد (حاجی سید - ساعت ساز)	تهران - وکیل اصناف	آزاد بخواه
			محمد (حاجی سید - صراف)	تهران - وکیل صرافها	
			محمد ابراهیم (حاجی - وارث)	تهران - وکیل بزازها	معتدل
			محمد اسمعیل (حاجی - منازه تبریزی)	تهران - وکیل تجار	معتدل
			محمد باقر (حاجی شیخ -)	خوانسار	
			محمد باقر (حاجی -)	تهران - وکیل صابون فروشها	

(۱) مقصود از «وکیل مجلس» آنهاست که در عوض وکیل مستفی یا متوفی از طرف خود مجلس انتخاب میشدند.

اسم	محل انتخاب	مسلك
هادی (میرزا - جواهری اصفهانی)	اصفهان - وکیل اصناف	آزادینخواه بود بعد مستبد شد
هاشم (میر - تبریزی)	آذربایجان	
هدایت الله (- میرزا)	آذربایجان - وکیل شاهزادگان	آزادینخواه
وثوق الدوله (میرزا حسن خان -)	طهران - وکیل تجار	
نایب رئیس اول وکیل التجار (آقا محمد - یردی)	گیلان	آزادینخواه
وکیل الرعايا (شیخ محمد تقی -)	همدان	
ولی الله (میرزا سید - خان)	طهران - وکیل حمامها	آزادینخواه
یحیی (شیخ -)	کرمان	
یوسف (شیخ -)	فارس	

اسم	محل انتخاب	مسلك
محمد تقی (حاجی -)	استرآباد	معتدل
محمد تقی (حاجی - بنکدار)	طهران - وکیل بزازه	
محمد تقی (حاجی - شاهرودی)	طهران - وکیل تجار	معتدل
محمد تقی (سید - هرات)	طهران - وکیل چلنگرها و قفل سازها	
محمد حسین (حاجی -)	بجنورد	معتدل
محمد علی (آقا -)	مازندران	
محمد علی (حاجی - شالفرش)	طهران - وکیل تجار	آزادینخواه
محمد علی (شیخ - طهرانی)	وکیل مجلس شیراز	
محمد علی (حاجی - خان)	قم	معتدل
محمود (حاجی ملا - قی)	طهران - وکیل تجار	
محمود (میرزا - اصفهانی)	طهران - وکیل کتابفروشا	آزادینخواه
محمود (میرزا - کتابفروش خوانساری)	طهران - وکیل تجار	
مخبر الملک (محمد قلی خان -)	طهران - وکیل اعیان	معتدل
مستشار الدوله (میرزا صادق خان - تبریزی)	طهران - وکیل اعیان	
مشار الملک (میرزا حسن خان -)	طهران - وکیل سسارها	آزادینخواه
مشاور الملک (میرزا محمد خان - قی)	طهران - وکیل مجلس	
مصطفی (سید - سسار)	کرمان	معتدل
معاوض السلطنه (میرزا ابوالحسن خان - نائینی)	شاهزاده عبدالمعظم وکیل غار و نشافویه	
معاون التجار (آقا نصر الله -)	طهران - وکیل قاجار	معتدل
معمد التولیه	طهران - وکیل تجار	
معظم الملک	مازندران	معتدل
معین التجار (حاجی آقا محمد - بوشهری)	زنجان	
مفتخر الممالک	کرمانشاهان	آزادینخواه
مقبل لشکر	وکیل مجلس	
ملک محمد (حاجی -)	طهران - وکیل قهوجیها	کهنه پرست
نماز الدوله (میرزا اسمیل خان)	بروجرد	
مهدی (سید - سسار)	کرمانشاهان	معتدل
مؤمن الممالک (میرزا جواد خان - معروف بشکوه السلطنه)	آذربایجان - وکیل تجار	
مؤید الوزاره	آذربایجان - وکیل اصناف	آزادینخواه
میرزا آقا (- اصفهانی)	خراسان	
میرزا آقا (حاجی - فرش فروش تبریزی)	ملاير	معتدل
ناظم الاملاک	طهران - وکیل طلاب	
ناظم العلما	کاشان	
نصر الله (حاج سید - اخوی تقوی)		
نظام الدین (سید -)		

صورت اسامی وکلای مجلس دوم

بترتیب الف با

عده وکلا: ۱۲۰ نفر.

تاریخ افتتاح: ۲ ذی القعدة ۱۳۲۷ مطابق با ۱۵ نوامبر ۱۹۰۹ میلادی.

تاریخ انفسال: ۳ محرم ۱۳۳۰ مطابق با ۲۴ دسامبر ۱۹۱۱ میلادی.

تبصره: ۱ - در این مجلس دو دسته سیاسی عمده وجود داشت که عبارت باشد از «اعتدالی» و «دموکرات» و دو دسته کوچک دیگر نیز وجود داشت که «اتفاق و ترقی» باشد و «ترقی خواهان جنوب».

۲ - دسته «اعتدالی» و «اتفاق و ترقی» و «ترقی خواهان جنوب» در مقابل دسته «دموکرات» ائتلافی نموده بودند و مقصود از کلمه «هیئت مؤتلفه» که در صورت ذیل در مقابل اسم بعضی از وکلا نوشته شده همین هیئت مرکب است.

اسم	محل انتخاب	مسلك
آقا (حاجی میرزا - فرش فروش)	آذربایجان	اعتدالی
آقا (حاجی - شیرازی)	فارس	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
آدینه محمد (- خان)	ترکمن	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
ابراهیم (حاجی سید - شیرازی)	فارس	دمکرات
ابراهیم (میرزا - خان)	اصفهان	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
ابراهیم (شیخ - زنجان)	زنجان	دمکرات
ابراهیم (میرزا - قی)	قم	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
ابوالقاسم (- میرزا)	کرمانشاه	دمکرات
احتشام السلطنه (میرزا محمود خان -)	طهران	

اسم	محل انتخاب	مسلک
احمد (میرزا - خان شیانی)	کاشان	اعتدالی
احمد (میرزا - قزوینی)	آذربایجان	دمکرات
ادیب التجار (میرزا محمد - اصفهانی)	قزوین	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
اسد الله (- خان)	کردستان	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
اسد الله (- میرزا شهاب الدوله)	طهران	اعتدالی
اسد الله (شیخ -)	محلات	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
اسمعیل (دکتر - خان کتخالی)	گیلان	اعتدالی
اسمعیل (میرزا - خان فرزانه)	وکیل مجلس	اتفاق و ترقی
اسمعیل (میرزا - نوری)	آذربایجان	دمکرات
اسمعیل (شیخ - هشترودی)	آذربایجان	هیئت مؤتلفه
اعتصام الملک (میرزا یوسف خان -)	وکیل مجلس	اعتدالی
افتخار الواعظین	خراسان	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
امام جمعه (حاج میرزا یحیی - خوی)	وکیل علمای نجف	اعتدالی
امیر خان (دکتر -)	وکیل مجلس	از هیئت مؤتلفه
انتظام الحکما (میرزا علی -)	وکیل مجلس	ترقی خواه و از هیئت مؤتلفه
باقر (میرزا - حسام الدآکرین)	خراسان	پیش از ورود بمجلس مرحوم شد
بهجت (شیخ محمد علی - دزفولی)	خوزستان	ترقی خواه
تربیت (میرزا محمد علی خان -)	آذربایجان	دمکرات
تقی زاده (سید حسن -)	آذربایجان	دمکرات
جلیل (سید - اردیلی)	آذربایجان	دمکرات
حسن (سید - مدرس قشقه)	وکیل علمای نجف	
حسنعلی (- خان)	طهران	اعتدالی
حسین (سید - اردیلی)	خراسان	دمکرات
حسینقلی (- خان نواب)	طهران	دمکرات
حسین (سید - کوزازی)	کرمانشاه	دمکرات
حسین (شیخ - یردی)	طهران	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
حکیم الملک (میرزا ابراهیم خان -)	آذربایجان	دمکرات
حیدر (- میرزا)	قم	از هیئت مؤتلفه
داود (میرزا - خان علی آبادی)	وکیل مجلس	دمکرات
دبیر الملک (محمد حسین خان -)	وکیل مجلس	از هیئت مؤتلفه
ذکاء الملک (میرزا محمد علی خان -)	طهران	
رضا (حاجی میرزا - خان)	آذربایجان	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
رضا (دکتر - خان)	وکیل مجلس	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
رضا (شیخ - دهخوارقانی)	آذربایجان	دمکرات
رضا (میرزا - مستوفی کرکانی)	وکیل مجلس	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
رضا (میرزا - خان نائینی طباطبائی)	اصفهان	اعتدالی

اسم	محل انتخاب	مسلک
رکن الممالک	عراق	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
زین العابدین (حاجی سید - قی)	وکیل علمای نجف	پیش از ورود مجلس فوت شد
ساعد الوزاره (میرزا حسن خان -)	وکیل مجلس	اعتدالی
سپهدار اعظم (محمد ولی خان -)	وکیل مجلس	اعتدالی
سردار اسعد (حاجی علیقلی خان - بختیاری)	وکیل مجلس	
سلیمان (- میرزا)	وکیل مجلس	دمکرات
سعید الأطبا (دکتر میرزا حسین خان -)	وکیل مجلس	اعتدالی
شیخ الرئیس (ابوالحسن میرزا -)	مازندران	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
صدر العلما (آقا سید یعقوب -)	خراسان	دمکرات
صدیق حضرت (میرزا حسن خان -)	طهران	دمکرات
صنیع الدوله (مرضی قلی خان -)	طهران	
ضیاء الممالک	سمنان	دمکرات
عبد الحسین (سید - بروجردی)	بروجرد	از هیئت مؤتلفه
عز الملک	کردستان	بیطرف
عز الممالک (حاجی میرزا امان الله خان -)	خوزستان	ترقی خواه و از هیئت مؤتلفه
علی (میرزا - اصفهانی)	وکیل مجلس	اعتدالی
علی (دکتر - خان)	وکیل مجلس	بیطرف
علی (حاجی شیخ - خراسانی)	سبزوار	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
علی (شیخ - شیرازی)	شیراز	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
علی (سید - یردی)	یزد	بمجلس وارد نشد
علی اکبر (میرزا - خان دهخدا)	وکیل مجلس	اعتدالی
علی زاده (حاجی محمد صادق -)	آذربایجان	دمکرات
غلامحسین (شیخ - شاهرودی)	شاهرود	دمکرات
فاتح الملک (حاجی میرزا احمدخان -)	اصفهان	اعتدالی
فهم الملک (میرزا خلیل خان -)	وکیل مجلس	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
قاسم (میرزا - خان تبریزی)	وکیل مجلس	اعتدالی
قوام الاسلام	نیشابور	آزادی طلب
کیخسرو (ارباب - شاهرخ)	وکیل	بیطرف
زردشتیان	زردشتیان	
لسان الحکما (یحیی میرزا -)	وکیل مجلس	اعتدالی
لواء الدوله (حاجی -)	خوانسار و غیره	دمکرات
متین السلطنه (عبد الحمید خان -)	خراسان	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
محمد اسمعیل (حاجی - کاشف)	خراسان	اعتدالی
محمد باقر (سید - ادیب)	خوزستان	اعتدالی
محمد (میرزا - نجات)	آذربایجان	دمکرات

صورت وکلای مجلس سوم

بترتیب الف با

عده وکیل: ۱۳۶ نفر.

تاریخ افتتاح: ۱۶ محرم ۱۳۳۴ مطابق ۴ دسامبر ۱۹۱۴.

تاریخ انفضال: ۷ محرم ۱۳۳۴ مطابق ۱۶ نوامبر ۱۹۱۵.

تبصره: ۱ - انفضال پیش از موعد قانونی مجلس بناسبت نزدیک شدن قشون روس بطهران بود که اعلیحضرت احمد شاه نیز مصمم بحرکت از طهران گردیدند و بمجلس هم خبر دادند که در رکاب حرکت نمایند ولی در همان دقیقه که موکب هایونی مهیای حرکت بود سفرای روس وانگلیس بحضور هایونی مشرف شده و اعلیحضرت را از حرکت منصرف نمودند. ولی عده زیادی از نمایندگان بملاوه آنهائی که در دوم محرم از طهران بیرون رفته بودند مجدداً بطرف قم حرکت نمودند و بهمین مناسبت مجلس نیز از اکثریت افتاده وبالطبع تعطیل شد.

۲ - در این مجلس دسته‌های «اتفاق و ترقی» و «ترقی خواهان جنوب» دیگر در میان نبودند ولی علاوه بر دو دسته عمده «دموکرات» و «اعتدالی» دسته سومی نیز باسم «هیئت علمیه» از روحانیون در مجلس وجود داشت.

۳ - از عجایب خصوصیات این مجلس یکی هم آن است که وکلای که داخل در هیچ یک از دسته‌های فوق نبودند هم باسم «بی طرفان» دسته تشکیل داده و آنها هم حکم یک دسته سیاسی پارلمانی را حاصل نموده بودند.

اسم	محل انتخاب	مسلک
آصف الممالک (میرزا حسین خان -)	کرمان	اعتدالی
ابراهیم (آقا شیخ - زنجانی)	خمسه	دمکرات
احتشام السلطنه (میرزا محمود خان -)	طهران	چون سفير اسلامبول بود قبول نکرد
ادیب السلطنه (میرزا حسین خان -)	رشت	دمکرات
اسد الله (حاجی سید -)	قزوین	هیئت علمیه
اسد الله (حاجی شیخ -)	محللات و گمره	هیئت علمیه
اسد الله (آقا سید - چهار سوقی)	اصفهان	اعتدالی
اسد الله (حاجی میرزا - خان)	کردستان	یطرف
اسمعیل (حاجی شیخ -)	شصت رانکوه	هیئت علمیه
اعزاز السلطنه	کردستان	اعتدالی
امام جمعه (حاجی میرزا یحیی - خوق)	وکیل علمای نجف	هیئت علمیه
امان الله (آقا سید -)	همدان	هیئت علمیه

اسم	محل انتخاب	مسلک
محمد (آقا - بروجردی)	بروجرد	ترقی خواه و از هیئت مؤتلفه
محمد (شیخ - خیابانی)	آذربایجان	دمکرات
محمد رضا (سید - مساوات)	آذربایجان	دمکرات
محمد رضا (سید - همدانی)	وکیل مجلس	اعتدالی
محمد صادق (سید - طباطبائی)	خراسان	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
محمد علی (شیخ - طهرانی)	وکیل مجلس	اعتدالی
محمد کریم (حاجی - خان قشقائی)	وکیل ایل قشقائی	از هیئت مؤتلفه
محمد هاشم (- میرزا)	سبزوار	اعتدالی
مرتضی قلی (میرزا - خان نائینی)	اصفهان	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
مرتضی قلی (- خان بختیاری)	وکیل مجلس	از هیئت مؤتلفه
مستشار الدوله (میرزا صادق خان -)	آذربایجان	اعتدالی
مشیر الدوله (میرزا حسن خان -)	وکیل مجلس	اعتدالی
مشیر حضور (فتح الله خان -)	وکیل مجلس	اتفاق و ترقی و از هیئت مؤتلفه
مصطفی الممالک (حاجی -)	ملایر	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
معاوض السلطنه (میرزا ابوالحسن خان -)	گیلان	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
معاوض الملک (میرزا اسمعیل خان -)	کرمانشاه	اعتدالی و از هیئت مؤتلفه
معمد التجار (میرزا محسن -)	آذربایجان	اعتدالی
معدل الدوله (میرزا منصور خان - کاشی)	قاین و سیستان	اعتدالی
معزز الملک (میرزا عبدالحسین خان -)	خراسان	از هیئت مؤتلفه
معین الرعايا (میرزا عبدالله -)	آذربایجان	از هیئت مؤتلفه
ممتاز الدوله (میرزا اسمعیل خان -)	آذربایجان	اعتدالی
منتصر السلطان (صادق خان -)	آذربایجان	دمکرات
مهدی (شیخ - نجم آبادی)	وکیل مجلس	دمکرات
مؤمن الملک (میرزا حسین خان -)	طهران	
میرزا یانس (یوسف -)	وکیل ارامنه	داشنا کسوتیون
ناصر الاسلام (سید یحیی -)	گیلان	از هیئت مؤتلفه
نصر الله (حاجی سید - اخوی)	طهران	اعتدالی
نصرة السلطان (میرزا محمد علی خان -)	وکیل مجلس	اعتدالی
نیر السلطان (میرزا احمد خان -)	مازندران	یطرف
ونوق الدوله (میرزا حسن خان -)	طهران	
وحید الملک (میرزا عبدالحسین خان -)	طهران	دمکرات
وزیر زاده (میرزا علی محمد خان غفاری - شریف الدوله حاکم)	گیلان	اعتدالی
وکیل التجار (آقا محمد - یردی)	رشت	اعتدالی
وکیل الرعايا (حاجی شیخ محمد تقی -)	همدان	اعتدالی
یحیی میرزا	طهران	بیش از افتتاح مجلس مرحوم شد

اسم	محل انتخاب	مسلك	اسم	محل انتخاب	مسلك
امير مؤيد (اسمعیل خان - مازندرانی)	ساری	يعطرف	طاهر (میرزا -)	مشهد	اعتدالی
امير نظام (عبدالله خان حاجی -)	همدان	يعطرف	طاهر (میرزا - تنکابنی)	طهران	دمکرات
تقی زاده (سید حسن -)	طهران	اعتدالی	عباس (میرزا -)	یزد	دمکرات
حبيب الله (شیخ -)	ترشیز	دمکرات	عدل الملک (میرزا حسین خان -)	بارفروش	دمکرات
حسن (سید - مدرس قشقه)	طهران	هیئت علمی	عزّ الممالک (حاجی میرزا امان الله خان -)	کرمانشاه	دمکرات
حسین (حاجی میرزا -)	کرمانشاه	هیئت علمی	علی (شیخ - صدر الاسلام)	خمسه	دمکرات
حسین (شیخ - استرآبادی)	استرآباد	دمکرات	علی رضا (حاجی میرزا -)	قم	اعتدالی
حسین (حاجی میرزا - خان نائینی)	اصفهان	يعطرف	عماد السلطنه	مشهد	دمکرات
حسین (شیخ - خوانساری)	خوانسار	يعطرف	غلامحسین (حاجی میرزا -)		
حسین (سید - کزازی)	کرمانشاه	دمکرات	فاضل (سید - کاشی)	شاهرود	هیئت علمی
حسین (شیخ - یزدی)	طهران	يعطرف	فضلعلی (شیخ -)	قزوین	هیئت علمی
حسین قلی (دکتر - خان)	سمنان	اعتدالی	قاسم (میرزا - خان تبریزی)	ساوجبلاغ	اعتدالی
حسین قلی (- خان نواب)	طهران	دمکرات	قوام الدوله (شکرالله خان -)	وشهریار	
حشمت الممالک	لار		کبخسرو (اریاب - شاهرخ)	نخج آباد	اعتدالی
خان بابا (- خان)	فارس	دمکرات	لقمان (دکتر -)	وکیل زرد شتبان	يعطرف
ذکاء الملک (میرزا محمد علی خان -)	طهران	يعطرف	مبصر الملک (میرزا محمود خان -)	وکیل کلیمیان	دمکرات
رضا (سید - فیروز آبادی)	شاه عبدالعظیم وغار و فتانویه	هیئت علمی	محمد (حاجی - معین التجار بوشهری)	طیس وکون آباد	اعتدالی
رفعت الدوله	سیرجان	دمکرات	محمد (سید - رضوی)	بوشهر	هیئت علمی
سالار معظم (میرزا محمد علی خان -)	بروجرد و خرم آباد	بمجلس وارد نشد	محمد (میرزا - نجات)	شیراز	
سپهبدار اعظم (محمد ولی خان -)	خمسه	اعتدالی	محمد (شیخ - نجی)	پیرجند	دمکرات
سردار سعید (یار محمد خان - افشار)	بجنورد	يعطرف	محمد جواد (شیخ - بلور فروش)	ملایر و نهاوند و تویسرکال	هیئت علمی
سردار معتمد (میرزا صادق خان -)	رشت	اعتدالی	محمد حسن (شیخ - کزوسی)	مشهد	دمکرات
سردار معظم (فرج الله خان -)	کردستان	يعطرف	محمد رضا (سید - مساوات)	کروس و بیجار	يعطرف
سردار معظم (میرزا عبدالحسین خان -)	قوچان	اعتدالی	محمد صادق (میرزا - طباطبائی)	طهران	دمکرات
سلطان العلما (حاجی آقا علی اصغر -)	بروجرد	هیئت علمی	محمد علی (شیخ -)	طهران گلپایگان و خوانسار	اعتدالی يعطرف
سلیمان (میرزا - خان)	نائین	اعتدالی	محمد علی (میرزا - خان کلوب)	همدان	دمکرات
سلیمان (- میرزا)	اصفهان	دمکرات	محمد هاشم (- میرزا)	نیشابور	دمکرات
سهم الملک (حاجی -)	عراق	اعتدالی	مدحت السلطنه	بندر عباس	اعتدالی
شریتمدار	بروجرد	يعطرف	مرآت السلطان (محمد مهدی میرزا -)	کرمانشاه	دمکرات
شریف العلما	ساری	يعطرف	مستوفی الممالک (میرزا حسن خان -)	طهران	مایل بدمکرات
شمس الدین (حاجی میرزا -)	عراق	هیئت علمی	مشار الدوله	شیراز	دمکرات
شیخ الملک (شیخ حسن خان -)	رفسنجان	اعتدالی	مشار السلطنه (میرزا اسد الله خان -)	طهران	اعتدالی
صدر الملک (میرزا حسام الدین خان -)	فسا	اعتدالی	مقصد السلطنه (میرزا سید مهدی خان -)	تربت حیدری	دمکرات
صدر الممالک	وکیل ایل بختیاری	يعطرف	معدّل الدوله (میرزا منصور خان - کاشی)	سیستان	اعتدالی

اسم	محل انتخاب	مسلك	اسم	محل انتخاب	مسلك
ملک الشعرا (- بهار)	دره جز وكلات	دمكرات	نظام السلطان (غلاملى خان -)	بارفروش	بيطرف
منتصر السلطان (ميرزا صادق خان -)	بارفروش	دمكرات	هاشم (ميرزا - آشتيان)	طهران	هئت عليه
مهذب الدوله (حاجى -)	شيراز	هئت عليه	وحيد الملك (ميرزا عبد الحسين خان -)	طهران	دمكرات
مؤمن الملك (ميرزا حسين خان -)	طهران	دمكرات	وقار السلطه (ميرزاى اورنگ)	ايلات خسة فارس	بيطرف
مؤيد الاسلام	كرمان	دمكرات	وكيل التوليه (نواب -)	يزد	اعتدالى
ميرزا يانس (يوسف -)	وكيل ارامنه	داشناكوتيون	يحيى (آقا شيخ -)	كرمان	دمكرات
ناصر الاسلام (سيد يحيى -)	لاهيجان	اعتدالى	بن الملك	خرم آباد	مجلس وارد نشد
نجف قلى ميرزا	ولايير و نهاوند	اعتدالى	يوسف (حاجى شيخ -)	شيراز	هئت عليه
صرا لله (حاجى سيد - اخوى)	طهران	بيطرف			

و كلاً ميكنيم و عن قريب همه اين فهرست اسامى بطور تفصيل و شرح جزئيات هر اسم از طرف اداره «كاوه» در رساله جداگانه مشروحاً نشر خواهد شد:

در اینجا برای مزید معرفت برجال سیاسى عهد مشروطیت فهرست اسامى وزراى آن عهد را نیز با تاریخ تشکیل هر هئت وزرا بطور اختصار ضمیمه صورت

صورت کابینه‌هاى وزرا در عهد مشروطیت

رئيس الوزرا	داخله	خارجه	جنگ	مالیه	عدليه	علوم و اوقاف	پست و تلگراف	تجارت و فلاحه	فوايد عامه
۶ صفر ۱۳۲۵	وزير افخم	علاء السلطه	نایب السلطه	ناصر الملك	فرما نفرما	مخبر السلطه	جزو وزارت داخله	وزير همايون	مهندس الممالک
۲۰ ربيع الاول ۱۳۲۵	اتابک اعظم	علاء السلطه	مستوفى الممالک	ناصر الملك	علاء الملك	مخبر السلطه	جزو وزارت داخله	وزير همايون	مهندس الممالک
۲۹ رجب ۱۳۲۵	مشير السلطه	سعد الدوله (۱)	مستوفى الممالک	قوام الدوله	مشير الملك	نیر الملك	جزو وزارت داخله	مخبر الملك	مهندس الممالک
۱۱ رمضان ۱۳۲۵	ناصر الملك	آصف الدوله	مشير الدوله	ناصر الممالک	مخبر السلطه	صنيع الدوله	آصف الدوله	مؤمن الملك (۲)	صنيع الدوله
۱۰ ذى القعدة ۱۳۲۵	نظام السلطه	آصف الدوله	مشير الدوله	نظام السلطه	مخبر السلطه	صنيع الدوله	آصف الدوله	فائم مقام (۲)	صنيع الدوله
۲۶ محرم ۱۳۲۶ (۳)	نظام السلطه	نظام السلطه	مشير الدوله	صنيع الدوله	مؤيد السلطه	مخبر السلطه	-	مؤمن الملك (۲)	صنيع الدوله
۷ جمادى الأولى ۱۳۲۶	مشير السلطه	مشير السلطه	علاء السلطه	صنيع الدوله	محتشم السلطه	مشير الدوله	مخبر الدوله	مؤمن الملك	مؤمن الملك
۲۳ جمادى الأولى ۱۳۲۶ (۴)	مشير السلطه	مشير السلطه	علاء السلطه	قوام الدوله	محتشم السلطه	مشير الدوله	مخبر الدوله	مؤمن الملك	مؤمن الملك
۱۲ ذى الحجه ۱۳۲۶ (۵)	مشير السلطه	مشير السلطه	سعد الدوله	امير بهادر جنگ	نظام الملك	مهندس الممالک	مخبر الدوله	- (۷)	مهندس الممالک
۱۱ ربيع الثانى ۱۳۲۷ (۸)	ناصر الملك	فرما نفرما	سعد الدوله	مستوفى الممالک	مشير الدوله	مؤمن الملك	مخبر الدوله	-	مهندس الممالک

ميرزا نایب السلطه رئيس الوزرا و وزير جنگ شد و يك روز بعد از آن ه سعد الدوله و بعد در ۱۵ ربيع الثانى نایب السلطه هم معزول شد.

(۶) همان محمد پاشا خان قزاقه داعى امير بها در جنگ است.

(۷) بعدها مقامر الملك (علينقى خان ظهير ديوان داروغه تبريزى) وزير تجارت شد.

(۸) چون ناصر الملك كه رياست وزرا معين شده بود در طهران نبود سعد الدوله بجای او مأمور تشكيل کابینه شد. در تاريخ ۵ جمادى الأولى ۱۳۲۷ سعد الدوله و کابینه وی استعفا دادند ولى شاه قبول نکرد و کابینه همان طور در حال بحران ماند.

(۱) در ۲۵ شعبان ۱۳۲۵ معزول شد. (۲) وزارت تجارت و گمرک.

(۳) این کابینه در ۳۰ ربيع الاول ۱۳۲۶ استعفا داده و در ۴ ربيع الثانى مجدداً برقرار شد فقط شاهزاده ظفر السلطه وزير جنگ از موقع خود کنار گرفته و مستوفى الممالک بجای او وزير جنگ شد.

(۴) بتاريخ ۲۳ ذى الحجه ۱۳۲۶ سعد الدوله بوزارت خارجة این کابینه معين شد و هم در همان اوقات مشير الدوله و مؤتمن الملك استعفا دادند و بعد از آن نظام الملك وزير عدليه و مهندس الممالک وزير علوم و فوايد عامه شد.

(۵) سومين بار بترتيب مسطور اصلاح و ترميم شد. - در این کابینه امير مقمّم نیز وزير دربار بود. - در ۸ ربيع الثانى ۱۳۲۷ مشير السلطه معزول و کامران

فوائد عامه	تجارت و فلاحات	پست و بلگراف	علوم و اوقاف	عدلیه	مالیه	جنگ	خارجه	داخله	رئیس الوزرا	
صنیع الدوله	-	منصور	صنیع الدوله	فرما نقرما (۳)	مستوفی الممالک	سپهبدار اعظم	ناصر الممالک (۲)	سردار اسعد		۲۸ جمادی الآخره ۱۳۲۷ (۱)
-	-	سردار منصور	صنیع الدوله	مشیر الدوله	وثوق الدوله	سپهبدار اعظم	علاء السلطنه (۵)	سردار اسعد	سپهبدار اعظم	۱۷ ذی القعدة ۱۳۲۷ (۴)
صنیع الدوله	معمد خاقان (۶)	-	صنیع الدوله	مشیر الدوله	وثوق الدوله	سردار اسعد	معاون الدوله	سپهبدار اعظم	سپهبدار اعظم	۱۸ ربیع الثانی ۱۳۲۸
صنیع الدوله	مشیر الدوله	معمد خاقان	-	سردار منصور	وثوق الدوله	سردار اسعد	معاون الدوله	سپهبدار اعظم	سپهبدار اعظم	۱۱ جمادی الأولى ۱۳۲۸ (۷)
-	-	-	شهاب الدوله (۹)	دیر الملک	حکیم الملک	قوام السلطنه	حسینقلی خان نواب	فرما نقرما (۸)	مستوفی الممالک	۱۷ رجب ۱۳۲۸
-	-	اسد الله میرزا	-	محتشم السلطنه (۱۲)	صنیع الدوله (۱۱)	فرما نقرما	حسینقلی خان نواب (۱۰)	عین الدوله	مستوفی الممالک	۲۵ شوال ۱۳۲۸
علاء السلطنه	معاون الدوله	معاون الدوله	علاء السلطنه	مشیر الدوله	تمتاز الدوله	سپهبدار اعظم	محتشم السلطنه	مستشار الدوله (۱۳)	سپهبدار اعظم	۱۰ ربیع الأول ۱۳۲۹
-	-	مشیر الدوله	حکیم الملک	قوام السلطنه	معاون الدوله	صمصام السلطنه	محتشم السلطنه	وثوق الدوله	سپهبدار اعظم	۲۰ رجب ۱۳۲۹
علاء السلطنه	-	دیر الملک (۱۴)	علاء السلطنه	مشیر الدوله	حکیم الملک	صمصام السلطنه	وثوق الدوله	قوام السلطنه	صمصام السلطنه	۲۷ رجب ۱۳۲۹
-	-	معاوض السلطنه	مشیر الدوله	محتشم السلطنه	ذکاء الملک	سردار محتشم	وثوق الدوله	صمصام السلطنه	صمصام السلطنه	۷ ذی الحجه ۱۳۲۹
-	-	معاوض السلطنه	مشیر الدوله	ذکاء الملک	حکیم الملک (۱۵)	سردار محتشم	وثوق الدوله	قوام السلطنه	صمصام السلطنه	۲۰ ذی الحجه ۱۳۲۹
-	-	مستشار الدوله	علاء السلطنه	تمتاز الدوله	معاون الدوله	سردار محتشم	وثوق الدوله (۱۶)	محتشم السلطنه	صمصام السلطنه	۱۷ جمادی الآخره ۱۳۳۰
-	مؤمن الملک	مستشار الدوله	مشیر الدوله (۱۸)	تمتاز الدوله (۱۷)	قوام السلطنه	مستوفی الممالک	وثوق الدوله	عین الدوله	علاء السلطنه	۲ صفر ۱۳۳۰
شهاب الدوله	مهندس الممالک	شهاب الدوله	مهندس الممالک	ذکاء الملک	محتشم السلطنه	صاحب اختیار	علاء السلطنه	مستوفی الممالک	مستوفی الممالک	اواخر رمضان ۱۳۳۲
مهندس الممالک	مهندس الممالک	شهاب الدوله	علاء السلطنه	محر السلطنه	محتشم السلطنه	صاحب اختیار	معاون الدوله	عین الدوله	مستوفی الممالک	۵ ربیع الثانی ۱۳۳۳
نصر الملک	-	نصر الملک	حکیم الملک	ذکاء الملک	مشار السلطنه	مشیر الدوله	معاون الدوله	مستشار الدوله	مشیر الدوله	۲۸ ربیع الثانی ۱۳۳۳
مؤدب السلطنه	مؤدب السلطنه	مؤدب السلطنه	حکیم الملک	سردار منصور	حاجی امیر نظام	عین الدوله	محتشم السلطنه	فرما نقرما	عین الدوله	۱۶ جمادی الآخره ۱۳۳۳
شهاب الدوله	شهاب الدوله	مستشار الدوله	حکیم الملک	علاء السلطنه	وثوق الدوله	سپهبدار اعظم	محتشم السلطنه	مستوفی الممالک	مستوفی الممالک	۶ شوال ۱۳۳۳
صارم الدوله	صارم الدوله	سردار منصور	شهاب الدوله	علاء السلطنه	عین الملک	سپهبدار اعظم	مشاور الممالک	فرما نقرما	فرما نقرما	۱۷ صفر ۱۳۳۴
مشیر اعظم	-	سردار منصور	تمتاز الملک	علاء الملک	عین الملک	سردار کبیر	صارم الدوله	سپهسالار اعظم	سپهسالار اعظم (۱۹)	۳۰ ربیع الثانی ۱۳۳۴

(۱۰) در ۲۴ ذی الحجه استعفا داد.

(۱۱) در ۵ صفر ۱۳۲۹ مقول شد.

(۱۲) در ۶ محرم ۱۳۲۹ وزیر خارجه شد.

(۱۳) در ۱۳ رجب با کابینه خود استعفا داد.

(۱۴) در ۳ شعبان استعفا داد و معاوض السلطنه جای او را گرفت.

(۱۵) در ۲۵ صفر محتشم السلطنه بجای حکیم الملک منصوب گردید.

(۱۶) در همان ماه جمادی الآخره ۱۳۳۰ وثوق الدوله از وزارت خارجه استعفا داد و علاء السلطنه بجای او انتخاب شد و وزارت علوم و اوقاف بی وزیر ماند.

(۱۷) در جمادی الأولى ۱۳۳۱ از وزارت عدلیه استعفا داده ولی بعنوان وزیر تجارت در کابینه ماند.

(۱۸) در جمادی الأولى ۱۳۳۱ مشیر الدوله و مؤمن الملک از مقام خود استعفا دادند.

(۱۹) همان سپهبدار اعظم است که در این موقع سپهسالار اعظم لقب گردید.

(۱) در اواسط رمضان سپهبدار اعظم بریاست وزرا و علاء السلطنه بوزارت امور خارجه مقرر شدند. - در این کابینه موقوف الدوله وزیر دربار بود.

(۲) در غیاب ناصر الملک مشار السلطنه (میرزا اسد الله خان) کتیل وزارت خارجه بود.

(۳) فرما نقرما در حدود بیستم رمضان استعفا داد.

(۴) در موقع افتتاح مجلس دوم ویس از فتح طهران و خلع محمد علی میرزا.

(۵) در ۲۴ محرم ۱۳۲۸ بواسطه استیضاح در مجلس معزول شد و بنه الملک (میرزا اسمعیل خان) که معاون وزارت خارجه بود کتیل وزارت خارجه شد.

(۶) شکر الله خان معمده خاقان قوام الدوله حالی.

(۷) در ۶ رجب ۱۳۲۸ سپهبدار اعظم معزول و مستوفی الممالک بجای وی منصوب شد.

(۸) در ماه رمضان فرما نقرما استعفا داد.

(۹) اسد الله میرزا.

رئیس الوزرا	داخله	خارجه	جنگ	مالیه	عدلیه	علوم و اوقاف	پست و تلگراف	تجارت و فلاحات	فوائد عامه
۲۹ شوال ۱۳۳۴	وثوق الدوله	سردار منصور	وثوق الدوله	حشمت الدوله	مشار الملک (۱)	نصرة الدوله	ممتاز الملک	امين الملک	مشار الملک
در حدود شعبان ۱۳۳۵ (۳)	علاء السلطنه	مستشار الدوله	علاء السلطنه	مشیر الدوله	محتشم السلطنه	ممتاز الدوله	حکیم الملک	نصر الملک	مؤمن الملک
در حدود محرم ۱۳۳۶	علاء السلطنه	قوام السلطنه	علاء السلطنه	مشیر الدوله	ممتاز الدوله	نصر الملک	مؤمن الملک	مستشار الدوله	مؤمن الملک
در حدود صفر ۱۳۳۶ (۴)	عين الدوله	قوام السلطنه	علاء السلطنه	مشیر الدوله	مشار الملک	مخبر السلطنه	مؤمن الملک	امين الملک	مؤمن الملک
در حدود ربیع الثاني ۱۳۳۶	مستوفی الممالک	مستوفی الممالک	مشاور الممالک	مشیر الدوله	مخبر الملک	مؤمن الملک	سردار اسعد (۵)	-	معین الوزرا
در حدود رجب ۱۳۳۶ (۶)	مصمص السلطنه	مصمص السلطنه	مشاور الممالک	امیر مفتح	مشار الملک	نیر الملک	حکیم الملک	مشار السلطنه	معین الوزرا

(۴) در این کابینه باز مستوفی الممالک وزیر بشغل بود.

(۵) سردار بهادر سابق پسر حاج علیقلی خان سردار اسعد مرحوم.

(۶) در این کابینه مستشار الدوله وزیر بشغل بود.

(۱) در ۱۵ جادی الأولى ۱۳۳۴ قوام السلطنه بجای مشار الملک وزیر مالیه شد.

(۲) در ۱۵ جادی الأولى ۱۳۳۴ قوام الدوله وزارت تجارت را بهمه گرفت.

این قوام الدوله غیراز میرزا محمد علی خان قوام الدوله مرحوم است.

(۳) در این کابینه مستوفی الممالک وزیر بشغل بود.

نظر اجمالی باوضاع ایران

هیئت وزراء یک مرتبه دیگر تغییر یافت. و بطوریکه ما در شماره ۲۸ کاوه بنظر اطلاع خوانندگان رساندیم در اواسط ماه رجب گذشته هیئت وزراء بریاست آقای محققلی خان مصمص السلطنه بختیاری تشکیل شد ولی از قرار اخبار اخیر این هیئت هم بیش از یکماه روی کار نمانده و در ۲۰ شعبان بجزاید خارجه خبر رسید که آقای میرزا حسن خان مستوفی الممالک ثانیاً بریاست وزرا منصوب و هیئت وزرا از نو تشکیل داده و آقای مصمص السلطنه بوزارت داخله معین گردیده اند.

این تغییرات که تند تند در هیئت وزرای دولت ما واقع میشود و این علت اساسی که یکی از خطرناکترین علل ایران بوده و علاوه بر رفع اعتبارات دولت در خارج اسباب دلسردی رجال خدمتگذار در داخل و عدم اعتماد و اطمینان آنها بموقع و مقام خود و انجام نیافتن مقاصد و هدر رفتن مساعی دولت و ازهم پاشیدگی نظم و ترتیب ادارات مرکزی و تولید بدترین اثرات در اذهان و منتج وخیم ترین نتایج در امر آسایش ولایات میباشد معلوم نیست تا کی بقا و دوام خواهد داشت. یک رویه ثابت و یک سیاست قطعی و مستمر که امروز دولت ایران را نخستین احتیاج و برزگترین وسیله زندگی بشمار است با این وضع و ترتیب که هر چند هفته یک مرتبه کارها بجزای خود را تغییر داده از شکلی بشکلی و از حالی بحالی افتاده و مملکت را گرفتار بحرانهای متمادی مینماید آیا ممکن است حاصل بشود.

خصوصاً در مقابل پیشآمدهای تازه و ناگهانی که طول مدت و یا طرز جریان غیر مترقبه جنگ دنیایی پشت سر هم در ایران احداث میکند برای آنکه زمام امور مملکت و اداره سیاست دولت را بطوریکه شاید در دست گرفته از یک طرف با مسائل جدید مبارزه نموده از

طرف دیگر اساس محکمی سیاست دولت ایران بنا کند یک هیئت آزموده با یک بصیرت و نفوذ نظر کامل در امور خارجی و داخلی دولت لازم است که حتماً باید مدتهای طولانی روی کار مانده و با تجربه‌های خود بتواند نفی بحال دولت و ملت ایران برساند.

بعد از صلح برست لیتوسک و تخلیه ممالک عثمانی از طرف قشون روس که ارمنستان عثمانی مجدداً بدست عثمانیها افتاده و بملاوه شهرهای باطوم و قارص و اردهان را نیز متصرف شدند بواسطه خط راه آهن گمری (الکساندرپول) و جلفا و تبریز که بدست آنها افتاد قشون وارد خاک ایران کرده خوی و سلماس را بتحت تصرف در آوردند و بعد کم کم جلوتر رفته بندر شرابخانه (شرفخانه) را نیز در ساحل دریاچه ارومی ضبط و بالأخره نظر ببدلول ابلاغیه رسمی عثمانی مورخه ۴ ماه رمضان ۱۳۳۶ که ترجمه آن در روزنامه‌های آلمانی انتشار یافت بتبریز هم قشون وارد کرده اند.

برخلاف انتشاری که شرکت تلگرافی «رویت» و بعضی از جراید دول ائتلاف در باب شرکت اعلیحضرت پادشاه ایران بمبلغ یکصد هزار دلار در «استقراض آزادی» حکومت جمهوری آمریکا نشر نمودند دولت ایران این مسئله را تکذیب مینماید.

روزنامه «شرق زدیک» انگلیس مینویسد:

در مشهد یک سال و نیم است باران نیامده و قحط و غلای شدید در کار است. قیمت گندم از دوازده تومان بچهل و پنج تا پنجاه تومان ترقی نموده و سایر لوازم معیشت از قیل قند و چایی و غیره وجود خارجی ندارد و اغلب مردم مدتهای متمادی است که ابداً گوشت ندیده اند. بازار تجارت کاسد، قیمت لیره انگلیسی به ۳۰ قران و بلکه کمتر تنزل کرده و مات روسی هم هشت شاهی شده است.

بموجب اجبا تلگرافی رسمی که در ۱۲ رمضان بسفارت‌های دولت علیّه در خارجه رسیده باز هیئت وزراء جدیدی در ایران بریاست آقای صمصام السّلتنه سرکار آمده است. و چون تلگراف رسمی مشعر بر این است که آقای «صمصام السّلتنه کابینه خود را بقرار ذیل ترمیم کرده» چنان مستفاد میشود که خبر انتشاری آژانس ملی اسلامبول در باره دو باره سرکار آمدن مستوفی الممالک مأخذ صحیحی نداشته است و یا فقط چند روزه بوده است. هیئت وزراء جدید مرکب از اشخاص ذیل است:

صمصام السّلتنه: (نجفقلی خان) رئیس الوزرا و وزیر داخله موقتی.

مستشار الدوله (میرزا صادق خان) وزیر بی شعل.

حکیم الملک: (میرزا ابراهیم خان) وزیر مالیه.

ممتاز الدوله: (میرزا اسمعیل خان) وزیر عدلیه.

سردار محتشم (غلامحسین خان) جنگ.

نصر الملک: (حسنعلی خان) پست و تلگراف.

ممتاز الملک (مرتضی خان) علوم.

مشار السّلتنه: (اسد الله خان) خارجه.

معین الوزاره: (میرزا حسین خان) تجارت و فلاح و فواید عامه.

وقایع جنگ فرنگستان

اخبار مهمّ جنگ را تا ۲۰ رجب (۱۳۳۶) در شماره آخر «کاوِه» بنظر خوانندگان رساندیم اکنون باخباری میردازیم که پس از آن تاریخ بوقوع پیوسته است: در ۲۶ رجب عهدنامه صلح بین متحدین و رومانی امضا شد و علاوه بر آنکه اغلب نقطه‌های سرحدی بین رومانی و آتریش که بر رومانی تعلق داشت جزو خاک آتریش شد تمام ایالت دبروجه (۱) نیز که در کنار دریای سیاه واقع است و قسمت جنوبی آن تا پیش از جنگ بالکان (۱۳۳۰) متعلق ببلغارستان بود و بعد در همان موقع رومانی تصرف نمود بود از رومانی مجزی شد و قسمتی که متعلق ببلغارستان بود بوی برگشت نمود و قسمت شمالی آن که در جنوب دهنه رود خانه دانوب واقع است بهیئت اجتماعیه دول اتحاد تعلق گرفت تاجزئیات آن بعدها معین گردد. اما مسئله جنگ پس از آنکه چند روزی از حمله آلمانها در نقاط سرحدی فرانسه و بلژیک گذشت و فرانسه‌ها هم چندین بار با شدت هرچه تمامتر برای پس گرفتن کوه کیگل که شرح اهمیت آنرا در شماره اخیر «کاوِه» دادیم حمله‌های بی‌بهره نموده و کشته بسیار دادند ناگهان صدای توپ آلمان در ۱۶ شعبان (۱۳۳۶) در قسمت وسطی میدان جنگ فرانسه در شمال رودخانه ان (۲) که سپرده بقشون ولیمهد آلمان بود بلند شد و در همان

از قرار معروف در تبریز حاجی میرزا کریم آقای امام جمعه با پرسش از طرف اشخاص غیر معلوم بقتل رسیده‌اند. همچنین میرزا سید نعمت الله خان که یکی از جوانان باهوش بود از طرف یک شخص مجهول کشته شده است.

حاجی شیخ رئیس (شاهزاده ابو الحسن میرزا) و نیر الدوله (شاهزاده سلطان حسین میرزا) مرحوم شده‌اند.

* * *

بعد از انقلاب روسیه و برطرف شدن استبداد تساری اولیای دولت ایران همیشه در صدد بودند عهدنامه‌ها و قرار دادهائی را که میان دولین روس و ایران غالباً در تحت اجبار بسته شده و مضرّ با استقلال و آزادی و مانع از ترقیات ایران بود اصلاح نمایند. بنا بر این در تاریخ هفتم ذی الحجّه ۱۳۳۵ مراسم از وزارت امور خارجه ایران بسفارت روس نوشته و مقصود خود را اظهار داشتند. باین تقاضای دولت ایران جوابی از طرف روسها داده نشد زیرا که اگر چه انقلاب روس ظاهراً دم از آزادی ملل میزد ولی حکومت میلیکوف و کرنسکی در مقام عمل مخصوصاً نسبت بایران اثری بر اقوال خود ترتیب ندادند تا موقتی که انقلاب ثانی بولشویکی روسیه بحکومت کرنسکی خاتمه داد. در اواخر صفر ۱۳۳۶ لنین بنام حکومت جمهوری جدید روسیه در بیان نامه خطاب بمسلمانهای عالم باطل بودن تمام معاهدات مضرّه را که در خصوص ایران میان دولت تساری سابق روس و دولت انگلیس بسته شده است اعلان نمود. لهذا دولت ایران از موقع استفاده نموده در صدد ابطال تمام عهد نامه‌ها و قرار دادهای مضرّه میان ایران و روس بر آمد و چون عهدنامه ترکمن چائی هم که در سال ۱۲۴۳ میان دولت ایران و دولت روس بسته شده و بعدها بعنوان استفاده از حقوق ملل کامله الوداد اساس روابط خارجی ایران با دول دیگر گردیده بود نیز جزو عهدنامه‌های مضرّه باطل و منسوخ شد مسلم است که پس از ابطال آن سایر عهد نامه‌ها و قرار دادهای که با دول خارجه بروی همان اساس بسته شده متزلزل و ساقط از اعتبار میشد. لهذا دولت ایران مطابق متحد المآلی که در ۱۶ ربیع الاول ۱۳۳۶ بسفرا و نمایندگان خود در خارجه فرستاده الفای تمام عهد و قراردادهای مضرّه موجود بین ایران و دولتهای دیگر اعلان نمود. همچنانکه آقای حسین قلی خان نواب وزیر مختار دولت علیّه ایران در برلین مدلول همان متحد المآل را در تاریخ ۳۰ شعبان ۱۳۳۶ باولای دولت امپراطوری آلمان ابلاغ فرمودند و بهمان قرار از طرف سایر مأمورین دولت ایران در ممالک خارجه نظیر همین اقدام بعمل آمد.

از آن طرف در ۱۳ ربیع الثانی ۱۳۳۶ دولت روس هم بموجب یادداشت ترنسکی وزیر امور خارجه خود عهدنامه ۱۳۲۵ (۱۹۰۷) روس و انگلیس را نیز که بر ضد آزادی و استقلال دولت ایران بود بکلی منسوخ و همچنین تمام عهد و قراردادهائی را که پیش از عهدنامه مذکور یا پس از آن بسته و یا بجزیر بایران قبولانده شده بود باطل و از درجه اعتبار ساقط نمود.

* * *

فرنگی ۱۹۱۸ (۲۰ رجب تا ۲۱ شعبان ۱۳۴۶) عبارت بوده است از ۷۶۹۵ صاحب‌نصب و ۱۵۴'۹۳۹ نفر و وروپه‌مرقه از اول این سال فرنگی ۱۹۱۸ تا آخر ماه مای که ماه پنجم سال است عده تلفات انگلیسها ۱۹'۸۷۲ صاحب‌نصب و ۲۸۹'۵۸۷ نفر میشود بدین قرار:

ماه اول سال	۱'۴۸۱	صاحب‌نصب	۲۷'۹۱۲	نفر
ماه دوم سال	۶۵۸	»	۴۸'۴۱۲	»
ماه سوم سال	۱'۰۴۳	»	۱۱'۰۷۴	»
ماه چهارم سال	۸'۹۹۶	»	۴۷'۲۵۰	»
ماه پنجم سال	۷'۶۹۵	»	۱۵۴'۹۳۹	»
مجموع	۱۹'۸۷۲	صاحب‌نصب	۲۸۹'۵۸۷	نفر

بهترین تألیفات فرنگیها

در باره ایران

— ۰ —

۳ - اطلاعات در باره ایران قدیم^(۱)

تألیف فریدریک اشینگل آلمانی

فریدریک اشینگل یکی از شرق شناسان با اطلاع و مدقق آلمانی بوده است که تألیفات زیادی راجع بایران قدیم دارد و بسیار مقاله‌های مفید در جنگهای فرنگ در باره ایران نوشته است.

بهترین کتابهای او در باره ایران همین کتاب است که در اینجا ذکر میکنیم. اگرچه تألیف این کتاب قدری قدیم یعنی نزدیک به پنجاه سال پیش است و در آنوقت هنوز اطلاعات و کشفیات جدید راجع بخطوط و کتیبهها و آثار عتیقه ایران کاملاً انتشار نیافته بود با وجود این کتاب مزبور یکی از بهترین مأخذهای است که در این باب همیشه رجوع میتوان کرد و معلومات بسیار مفید را دارا میباشد که هنوز سندیت دارند و محل اعتبار است.

این کتاب در سه جلد چاپ شده که هر جلد بیش از ششصد صفحه دارد و ما برای اطلاع خوانندگان خلاصه فهرست مندرجات آنها را در اینجا مینویسیم:

خلاصه فهرست مندرجات جلد اول:

قسمت اول جغرافیای ایران:

فصل اول - قسمت شرقی ایران: افغانستان و خراسان

داخلی.

فصل دوم - قسمت شمالی ایران: بلخ و بخارا و حدود

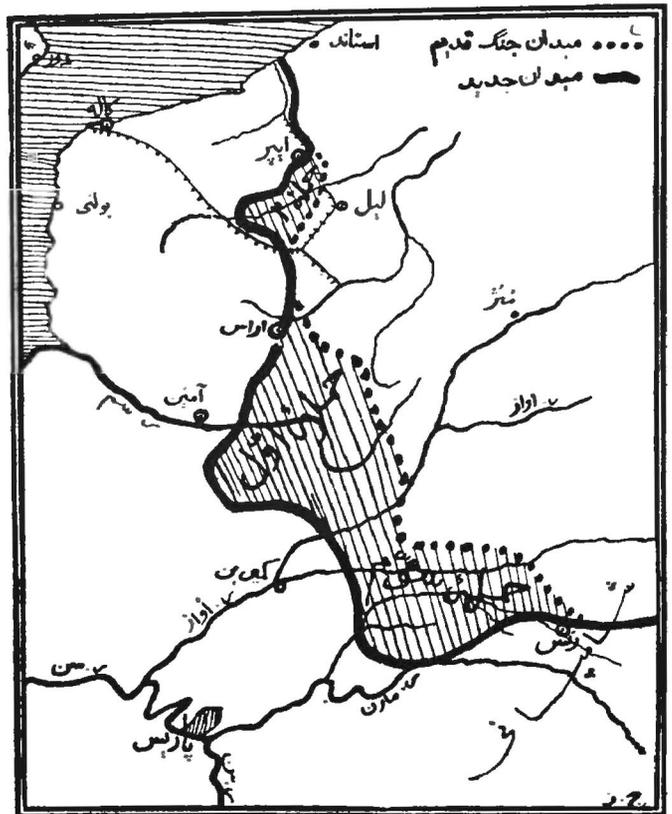
آنها - مرغاب - هری رود - هرات تا شاهرود -

کوهستان گرکان - ترک - از شاهرود تا ری - راه

روز اول ناحیه کوهستانی مشهور به «شمن د دام»^(۱) (راه خانها) که از حیث استحکامات خیلی اهمیت داشت بدست قشون آلمان افتاد و در عرض دو سه روز قشون آلمان با یک سرعت حیرت انگیزی از رودخانه این و ول^(۲) عبور نموده و بکنار رودخانه مارن که شعبه‌ایست از رودخانه سین رسید. بنا بجزر رسمی آلمان تا ۲۶ شعبان بیش از ۵۵۰'۰۰۰ اسیر و ۶۵۰ عراده توپ و ۲۰۰۰ توپ مسلسل در این ده روزه حمله اخیر بدست قشون آلمان افتاده است باضافه مقادیرهای هنگفت قورخانه و غیره. وانگهی خود این سرزمینی نیز که تا ۲۶ شعبان بتصرف آلمانها درآمده و تقریباً معادل ۷۷ فرسخ مربع (۳۰۰۰ کیلومتر مربع) است خیلی حاصلخیز میباشد و از حیث اقتصاد دارای اهمیت زیاد میباشد و ما برای آنکه خوانندگان «کاو» بتوانند نتیجه این حمله اخیر را مایه نمایند نقشه ساده از میدان جنگ فرانسه درج مینمائیم:

در ۲۸ شعبان خبر رسمی آلمان میگفت که از نوروز این سال (۸ جمادی الآخره ۱۳۴۶) که اولین روز یورش آلمان در میدان جنگ فرانسه است تا آن روز عده اسیری که بدست قشون آلمان افتاده عبارت است از ۱۸۵'۰۰۰ نفر و بملاوه بیش از ۲۲۵۰ عراده توپ و چندین هزار توپ مسلسل نیز غنیمت گرفته شده است.

در همین روز خبر تلگرافی رتردام^(۳) میگوید: بنا بصورت‌های رسمی انگلیسی عده مقتولین و مجروحین و مفقود شدگان انگلیس در ماه مای

نقشه ساده میدان جنگ

در فرانسه

Rotterdam (۳) Vesle (۲) Chemin des Dames (۱)

(۱) Eranische Altertumskunde. Von Fr. Spiegel. Leipzig 1871

در اینجا باز یاد آوری میکنیم که کلمه ایران بمعنای اهم استعمال شده و ایران قدیم شامل

افغانستان و بین النهرین و ارمنستان و ماوراء خزر و غیره بوده است.

ملک متنوعه در ایران

جندی قبل در روزنامه سوییسی «گازت دلوژان»^(۱) شخصی نامضای ساختگی «ارمنیوس»^(۲) مقاله بعنوان «در ارمنستان: قارص و باطوم و اردهان» نوشته و پس از شرح مفصّلی در خصوص تاریخ و اوضاع گذشته و حالیه سه شهر مذکور تفصیلی نیز در باب اثرات نفوذ روس در مشرق نوشته و از آن جمله میگفت: «پیش از همه چیز انسان باید با انصاف باشد و اعتراف نماید که اگرچه دولت مستبدّه روس اغلب در باره ملت‌های خارجی غربی خود از قیل فنلاند و لهستان و غیره بازبختی و سختی تمام سلوک و رفتار مینمود و اثرات نفوذش در این ممالک بکلی شوم و مضربود ولی نفوذ همین روسیه در مشرق زمین با پیشرفت تمدّن و ترقی همقدم بوده است» بالآخره صاحب مقاله برای ثبوت مدّعی خود مینویسد که همین جنبه خوب نفوذ روس سبب شده که از چند قرن باین طرف مسیحیانی که در ایران و عثمانی ساکن هستند از دل و جان خواهان تسلط روس بر این دو مملکت هستند.

در جواب این نکته اخیر که در نظر کسانی که ایران و وضع سلوک ایرانیان را با هموطنان غیر مسلمان خود میشناسند بکلی دور از حقیقت و صواب است آقای دکتر کتایبی خان مقاله در شماره ۲۲ جمادی الآخرة ۱۳۲۶ (۴ آوریل ۱۹۱۸) همان روزنامه درج نموده اند که چون بقلیم یک نفر تبعه غیر مسلم ایرانی است و در این مبحث بهترین سند صدق و کذب است ما در اینجا ترجمه قسمت مهم آنرا درج مینمائیم:

«جواب یک نفر ایرانی»

«در شماره ۱۶ جمادی الآخرة «گازت دلوژان» بعنوان «در ارمنستان» مقاله نامضای «ارمنیوس» درج نموده که یک مسئله آن محتاج تعدیل و تصحیح است. ارمنیوس مینویسد که «همین جنبه خوب نفوذ روس سبب شده که از چند قرن باین طرف مسیحیانی که در ایران و عثمانی ساکن هستند از دل و جان خواهان تسلط روس بر این دو مملکت هستند.» چون من از مسیحیان ایرانی هستم گمان میکنم حق داشته باشم برضد این ادعا برخاش نمایم و اظهار نمایم که ارمنیوس چیزهایی بمناسبت میدهد که بکلی از ما دور است چه در باب برادران ایرانی ما و چه در حق تسلط روس.

سیاست ایران همیشه در باره رعایای غیر مسلمانش و مخصوصاً مسیحیها یک سیاست آزادهانه بوده که دولتهای اروپائی خوب بود آنرا برای خود سر مشق قرار میدادند و از زمان سلطنت شاه عباس (۹۹۶-۱۰۳۸) این سیاست هیچ وقت تغییر نیافته است.

مازندران - دماوند - از ری تا قزوین - سفید رود - راه گیلان.

فصل سوم - قسمت جنوبی ایران: بلوچستان و لارستان و فارس.

فصل چهارم - قسمت غربی ایران: یزد، کرمان^(۱)، اصفهان همدان، لرستان و رودخانههای آن، رودخانههای قنبر و دیاله - راههای نظامی - رودهای ادهم و زاب پائین و خابور (این چهار رودخانه در بین آتهرین است) فصل پنجم - قطعه کوهستانی ارومی و دریاچه وان. فصل ششم - ارمنستان: ملاحظات - حدود شمالی ارمنستان از طرف رود کروچوروخ - رود ارس و حوالی آن - حوضه فرات شرقی و غربی - دجله و منابع آن - شط العرب - حدود غربی - رود ایریس (حالیّه یشیل ایرماق) و رود هالیس (حالیّه قزیل ایرماق).

فصل هفتم - تقسیمات سیاسی ایران. فصل هشتم - آب و هوا و محصولات ایران. فصل نهم - حدود ایران از شرق و شمال و غرب.

قسمت دوم: نژاد ایران:

فصل اول: افغانها بلوچها، تاجیکها، هزارهها، ترکمانان ایران، اهالی لرستان، کردها، ارمنیها، تاتارها و گورانها، آستها، سامها (اعراب و کلدانیها و موسویان و غیره) فصل دوم: نژاد اهالی حدود ایران.

قسمت سوم: تاریخ قدیم ایران:

فصل اول: اصل ایرانیان و روابط آنان: - دوره آریائی - ابتدای استقلال و روابط آنان با اقوام سامیه. فصل دوم:

تاریخ افسانه‌های ایرانیان قدیم: منابع و تاریخ افسانهها - آغاز افسانهها - خاندان پیشدادیان و کیانیان تا کیخسرو - کیانیان اخیر و زردشت - ملاحظات در باره افسانههای دوره پهلوانی ایران - تاریخ ابتدائی ایران از روی اخبار ارمنیان.

ضمیمه:

- (۱) جدول اسامی و عدد خاتوار قبایل بلوچ - (۲) جدول قبایل براهوی و عدد جنگیان آن - (۳) قبایل هزاره شرقی و غربی - (۴) ترکمانان شمال ایران - (۵) قبایل ترک پراکنده در ایران - (۶) جدول قبایل بختیاری و فلی و آکراد - (۷) قبایل کوهگیلویه - (۸) قبایل عرب - (۹) قبایل سالار، ساریک، اوزبک و قراقالباق.

(۱) مؤلف شهر یزد و کرمان را نیز در قسمت غربی ایران ذکر کرده در صورتی که اگر خاک ایران قدیم را هم در نظر بگیریم باز این دو شهر در غرب آن واقع نمیشود.

سلسله انتشارات کاوه

کتاب «کشف تلیس» که اخیراً از طرف اداره روزنامه «کاوه» منتشر شده یکی از سلسله انتشارات کاوه و از بهترین آثار سیاسی است راجع بایران.

این کتاب ترجمه فارسی کتابی است که با نام آلمانی «Englische Dokumente zur Erdrosselung Persiens» در اوایل سال گذشته در زبان آلمانی در برلین منتشر شده و دارای اسناد محرمانه انگلیسی است که در اوایل سال ۱۳۳۴ در شیراز در قونسولخانه انگلیس بدست افتاده و به برلین آورده شد. این اسناد بیشتر از کتابهای آبی انگلیسی راجع بایران برده از روی نیات انگلیسی در باره ایران بر میدارد زیرا که غالباً عبارت از مراسلات محرمانه هستند که در کتابهای آبی درج آنها محتمل نبود. یک مقدمه هم ناشر آلمانی این رساله بسواد این اسناد ضمیمه کرده که عبارت از همین رساله است و برای روشن کردن مطالب مندرجه در اسناد انگلیسی شرحی از اوضاع سیاسی اخیر ایران نگاشته که با خبرت و بصیرت لازم خلاصه تاریخ سیاسی عهد انقلاب را شرح میدهد و اگرچه مندرجات آن کاملاً از سهو و خطا مصون نیست لکن توان گفت که از این حیث بر اغلب کتبی که در فنک در باب ایران نوشته شده مزیت دارد و نواقص آن محدودتر و معدودتر است.

ما در شماره ۲۰ کاوه شرحی مبنی بر تفریظ این رساله نوشته و وعده نشر ترجمه آنرا داده بودیم که اینک خوشنجانانه بانجام آن کامیاب شدیم.

کشف تلیس

یا

دو روئی و پیرنگ انگلیس

از روی اسناد محرمانه انگلیسی در باب ایران

از سلسله انتشارات اداره «کاوه»

در اداره «کاوه» موجود است

قیمت ۳ مارک

در این ربع قرن مسیحی آخر اغلب در روسیه و جاهای دیگر ارمنیها مورد قتل و غارت واقع شده‌اند و همیشه ایران تنها. ایران مسلمان از ارمنیها دستگیری نموده و آنها را در دامن خود پناه داده است.

در ایران مسیحیها که قسمت عمده آن ارمنی هستند براحتی و آسایش تمام با برادران مسلمان خود زندگانی میکنند و در اغلب نقاط مملکت دارای مدرسه‌ها هستند که چه از طرف دولت و چه از طرف ایرانیها با آنها اعانه هم داده میشود و در این مدارس اجرای رسوم مذهبی بکلی آزاد است. کایسها متعدد است و صدای ناقوس اغلب بلند است و کشتیها و خواهرهای تارک دنیا با لباس مذهبی خود همجا در رفت و آمد هستند و بخیال احدی نمی‌آید که سربسرها آنها بگذارد.

دهات ارمنه در گوشه و کنار ایران در میان دهات مسلمانها واقع است و مسلمان و ارمنی با صلح و صفا با یکدیگر زندگانی و معامله میکنند. و چه بسا مسیحیهای ایرانی هستند که در ادارات رسمی دولتی مقامهای بلند و محترم دارند.

در همین جنگ کنونی هم هزارها ارمنی بایران پناهنده شده‌اند و یک نفر از روحانیون مسلمان ایران امام جمعه خوئی^(۱) آنرا در تحت حمایت خود گرفته و بیشتر از دو کروور فرانک اعانه تنها از میان هم مذهبان خود برای آنها جمع آوری نموده است.

امید است که مطالب فوق بخوبی بفهاند که تا چه درجه مسیحیها در ایران خوش و راحت زندگانی مینمایند و بهیچ وجه مایل بچشیدن تسلط روس نیستند.

ارمنیوس نیز باید ملتفت باشد که اگر با روی حق بگذارد ایرانیان را متهم ساخته و موجب کدورت آنرا فراهم کرده و خدمت بدی بهم کیشان خود مینماید.

امضا دکتور پل کتابچی خان

بعلاوه کتابهایی هم که در این اواخر در خصوص انقلاب ایران و اوضاع آن بقلم مسیحیان نوشته شده این مسئله را بخوبی ثابت میرساند و خود آنکه در دوره انقلاب ایران که آن همه خون ریزی شد هیچوقت خونی از دماغ مسیحیان و ایرانیان غیر مسلمان ترنحت بهترین دلیل این مدعاست.

تصحیح

در شماره اخیر «کاوه» در ستون دوم صفحه ۸ در مقاله راجع بوفات حاج محمد تقی شاهرودی بعضی اشتباهها در اعداد تاریخ شده که در ذیل تصحیح میشود:

در سطر یازدهم نوشته شده «۱۳۶۴» صحیح «۱۳۲۴» است.

در سطر سیزدهم نوشته شده «۱۳۶۹» صحیح «۱۳۲۶» است.

(۱) حاجی میرزا یحیی امام جمعه خوئی.